

Molnár Beáta

A (hosszú) beszélgetések rétegzettségéről – reflexiók és dilemmák

A kutatói jelenlétről és módszertanról szóló jelen szöveggel három különböző dimenziót próbálok összeérinteni: Gagyai József új könyvét¹, Bögre Zsuzsa erre vonatkozó reflexióit² és a saját emlékeimet, benyomásaimat arról a terepről, amelyről Gagyai József ír. Nem „szabályos” recenziót, ismertetést vagy elemzést készítek a szóban forgó könyvről, és rögtön le kell szögez-nem néhány szubjektív szempontot is: Gagyai József tanárom volt, 2011-ben én is részt vettem az egyik általa szervezett terepyakorlaton, és utána – bár egyetemi szinten számomra már nem volt kötelező – a következő években is visszajártam erre a terepre. Azért éreztem ennek szükségességét (amellett, hogy mindig nagyon jó volt a hangulat, és közvetlenebb kontextusban tudtunk tanulni egymástól), mert már első ottlétemkor egyértelművé vált, ahhoz, hogy meg-értsem, ami ott, terepen zajlik, nem elég ötnapnyi terepmunka: éreztem, hogy egy *folyam*ba csöppentem be, és szerettem volna ebből minél többet megtapasztalni. Három fő irányba terjedt ki a figyelmem a terepen: 1. Az első évben, diákként én is kutattam, tehát bejártam a nekem jutott családokat, beszélgettem velük, beszámolókat írtam, kapáltam, kutyákat és disznókat etet-tem, majd megírtam a féléves dolgozatot. Következő évben visszavittem a családokhoz a róluk szóló szövegemet – ekkor szembesültem először „kicsiben” azokkal a módszertani és morális dilemmákkal, amelyekről Bögre Zsuzsa is ír. 2. Figyeltem, hogy mi történik a háttérben, amíg a diákok terepen vannak, mit csinál a tanár úr, hogyan viszonyul a helyiekhez és fordítva, mit tart fontosnak elmesélni és kiemelni a helyi kontextusból, kit és mit akar bemutatni, mikor és kinek, hogyan váltogatja és menedzseli a szerepeit (a diákok egyetemi tanára, a helyi közösség „tanár ura”, a szervező, a kapcsolattartó, a barát, ráadásul voltak évek, amikor budapesti corvinusos doktorandusok is részt vettek a terepyakorlatokon, ilyenkor még osztottabb volt Gagyai József szerepköre és figyelme). 3. Betekinthettem a „hosszú beszélgetésekbe”. Útközben rájöttem, hogy az a terep, ahol mi vagyunk, igazából Gagyai József terepe, amit nyaranta néhány napig megoszt másokkal is, és vannak benne kitüntetett személyek: Pali bácsi és Domi bácsi. Sok min-dent meg tudtam figyelni szabadon, de azt már nem, hogy mit csinál a tanár úr „a kapun belül”. Csak annyit láttam, hogy amikor minden egyetemi hallgató eltűnik az udvarról, ő biciklire ül, és meglátogatja valamelyik bácsit. Kissé meglepett, amikor megkérdezte, hogy vele szeretnék-e tartani. Hogyne szerettem volna!

Molnár Beáta (1991) – doktorandus, BBTE, Hungarológiai Doktori Iskola, Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, Kolozsvár, molnarbeavagyok@gmail.com

¹ Gagyai József: *Régi ember új világban*. Sztrátya Domokos életútja. Kriza János Néprajzi Társaság – L’Harmattan, Kvár–Bp. 2019. (Dissertationes Ethnographicae Transylvanicae)

² Lásd a jelen lapszámban.

Éppen emiatt részben elfogult vagyok mindkét erről a terepről szóló kötetével³ kapcsolatosan, ugyanis láttam a kutató-szerkesztőt terepezés közben, ismertem a beszélgetőtársait, és elég sokat járkáltam én is a községben. Ezeket beismerve, következésképp tehát néhány gondolat, amely több irányba is reflektál: a kötetre, a Bögre Zsuzsa által felvetett szempontokra, Gagy József kutatói habitusára, módszerére – és nem utolsósorban az ezekről való saját benyomásaimra. Nem szándékozom messzemenő következtetéseket megfogalmazni, inkább csak továbbgondolok és kérdezek, teret engedve a szubjektív, egymás mellett megférő válaszoknak.

1. Mit jelent a beszélgetés, a hosszú beszélgetés, mitől válhat kutatási módszerre? Gagy József két fontos tényezőt említ a „hosszú beszélgetés” kapcsán: az egyik a *hosszú távú munka*, a másik az *egzisztenciális kötődés és kapcsolat* – mindkettő „életet alakító hatásaival” együtt kell élnie a kutatónak és a beszélgetőtársnak egyaránt. Vegyük ezeket sorba.

A beszélgetés mint „munka”. Ha abból indulunk ki, hogy a beszélgetés, a párbeszéd természetes és gyakran spontán emberi megnyilvánulás, amit naponta és folyamatosan művelünk, eszköze a közös nyelv, feltétele a figyelem, furcsán hathat, hogy egy ilyen hétköznapi kommunikációs folyamatot munkaként definiálunk. Sokféle beszélgetés létezik, általában az a közös bennük, hogy két vagy több fél bevonásával konszenzuson alapszanak, közös kommunikációs cél és akarat, az osztozni akarás és a kölcsönös figyelem köti össze őket. Léteznek olyan élethelyzetek, amelyekben ez akár munkaként is értelmezhető, ilyen például egy terápia vagy egy tárgyalás – de ezekben a helyzetekben a különböző szerepek jól körvonalazhatók, és a cél nem önmagában a beszélgetésben, hanem egy kihelyezett, egyéni vagy közös megoldandó problémában rejlik. Mitől válhat mégis munkává egy olyan beszélgetés a „tanár úr” és valamelyik beszélgetőtársa között, amelyben deklaráltan egyenrangú félként vannak jelen?

Részben adja magát a válasz, hogy a felkészülés, a jelenlét, a beszélgetés mederbe terelése, a „jó kérdések” megfogalmazása, a későbbi rendszerezés, a beszélgetések lejegyzése mind-mind szellemi munka, amely előzetes és utólagos szakmai felkészültség nélkül aligha vezethetne eredményhez. („Mert a munkának jobb esetben mindig van eredménye.”) Ráadásul a beszélgetések megszervezése, az utazás, az idő beosztása is megterhelő lehet. (Mi mindent kell megtenni azért, hogy egyáltalán létrejöhessen a beszélgetés.) Ugyanakkor érdemes szót ejteni az érzelmi munkáról is. Andy Hargreaves és Dieter Zapf nyomán lett egyre népszerűbb a fogalom, mely szerint az érzelmeink kezelése, a velük való foglalkozás is munka – olyan értelemben, hogy komoly erőfeszítést és energiát igényel.

2. Innen máris átívelhetünk a „hosszú beszélgetés” definíciójának következő pillérére: a beszélgetés mint „egzisztenciális kötődés és kapcsolat”. Olyan érzelmi tényező, ami kihat a beszélgetésben részt vevők életére, tehát nem csupán akkor és ott aktuális, amikor történik a beszélgetés, hanem utána is. Ez a fajta aktualitás több mindent fedhet: gondolati és érzelmi folytatását egy-egy beszélgetésnek, új kérdések és válaszok megfogalmazását, interpretációkat és megkérdőjelezéseket (tényleg úgy volt-e, ahogy elhangzott?, mit jelent, ami elhangzott? stb.). Ha pusztán a beszélgetés aktusára gondolunk, lehet érzelemmentes, egy központi témát érintő, azt részletező, adatokkal ellátott elbeszélés (bár ha egy beszélgetés emlékezesen alapul, aligha lehet teljes mértékben érzelemmentes) – ez esetben az *emlékezés* és az *elbeszélés* összefonódásából nyerjük az elsődleges információkat; és lehet érzelemteljes, amikor egy emlékézés, a

³ A másik, néhány évvel ezelőtt megjelent kötet: Gagy József: *Ha akartam, fűtyöltem, ha akartam dúdolászgattam. Beszélgetések* Balogh Pállal. Marosvásárhely, Mentor Kiadó, 2013.

beszélgetőtárs személyes megélései kerülnek előtérbe, ilyenkor az *emlékezés és az elmesélés* fonódik egybe, sokkal szubjektívebb, érzelmeken alapuló kommunikációs közeget teremtve.

Mindezek elsődleges alapja a bizalom. Ha ez nem teremődik meg, nincsen sem hosszú távú munka, sem egzisztenciális kötődés és kapcsolat, egymás életére való hatás és kölcsönhatás. Ez nem újkeletű felismerés, szinte minden antropológiai módszer alapja a bizalom, az ebből adódó őszinteség. A *különböző szerepekben* jelen lévő egyének egymáshoz való viszonyulásának milyensége meghatározza a kutatási munka eredményességét, akár minőségét.

3. Ezek mentén felmerülhet a kérdés, hogy miért van szükség a „hosszú beszélgetések” módszerére, miben másabb vagy újabb, mint a közismert és klasszikus életútinterjú vagy a mélyinterjú. Az életútinterjú mint módszer elég tág ahhoz, hogy fedje a „hosszú beszélgetések” fogalmát is, mégis kiérezhető a kettő közötti minőségi különbség. Hol lehet ezt megragadni? Az életútinterjú is eltarthat évekig, mindig megjelenik benne a múlt is, sok találkozást, sok beszélgetést, megismerést, bizalmat, őszinteséget, egymásra hangolódást, kölcsönös figyelmet feltételez. Lehet strukturált vagy teljesen szabad, az elhangzott információkat a későbbiekben a kutató összegzi, szerkeszti, értelmezi. Mégis mi az a hozzáadott érték, amit a „hosszú beszélgetések” jelentenek?

Bögre Zsuzsa reflektál erre az „érzékeny pontra” a beidézett definíció után: „A személyes kapcsolat hatása a kutató világa értelmezésére. A jó értelmezéshez kellő távolságtartásra (időben, térben, érzelmileg) van szükség, tanítják az egyetem, hogy képes legyen a kutató az általános tanulságok levonására. Mivel a tudomány célja az általánosítás, még akkor is, ha egyedi történeteket dolgozunk fel, ezért kényes kérdéssé válhat az alanyokkal történő »egzisztenciális kapcsolat«. A hosszú beszélgetés lényege azonban éppen ez utóbbi viszony kialakulásház vezet. Nem tisztzem igazságot tenni a két felfogás között, azt viszont le kell szögezni, hogy a hosszú beszélgetés mint társadalomtudományi módszer kevesek kiváltsága lehet.”

Ezt továbbgondolva: a tudománynak kétségtelenül módszerekre van szüksége, de felmerül a kérdés, hogy a „hosszú beszélgetés” valóban módszer-e (lehet-e módszeresen és következetesen, ugyanúgy csinálni, megismételni?) vagy inkább egy komplex pszichológiai folyamat következménye, a kölcsönös hatás és függés egyfajta fenomenológiai „teremtőménye” és eredménye? Egyszeri és megismételhetetlen kapcsolat két ember között, amely – bár kutatói szándékból és habitusból indul ki – végül elsősorban nem a tudomány vagy a kutatási eredmény égisze alatt folytatódik, még akkor sem, ha mindkét szereplő tudja, hogy a „legvégén” könyv lesz belőle. Ilyen értelemben egy-egy kötet megjelenése egyszerre a kutatói „munka” és az egyéni életút lezárása: a beszélgetések nyilvánosság előtti megosztása, valamint tisztelgés, emlékéllítés.

Míntha a kutató a kialakult egzisztenciális kötődést megpróbálná feloldani azzal, hogy belülről kifelé mozdítja el – immár nemcsak két személy közötti bizalmi beszélgetések sorozata, adatok, titkok, történetek gyűjtése és őrzése, hanem nyilvános megosztás, értelmezés, vagyis egyfajta tudatos távolodás. Gagy József így vall erről: „A feldolgozás határokat teremthet, de nem hoz végleges eltávolodást, felejtést – azaz a távolodás-visszatérés állandó körforgása zajlik.”⁴

Nem biztos, hogy tudományos értelemben vett számonkérhetőséget kell keresni Gagy József új könyvében. Nem biztos, hogy általánosítható megállapításokat fogalmazhatunk meg a kötet olvasása közben – sőt szinte biztos, hogy nem. Még ha két, öt vagy kilenc XY bácsiról is készül

⁴ Gagy József: *i.m.* (2019), 78.

majd hasonló kötet, a növekvő számok akkor sem az általánosítást, a szélesebb rálátást fogják erősíteni, sokkal inkább egy-egy személy identitásának, szubjektív életértelmezésének mély lenyomatai lesznek. Elsősorban a Pali vagy a Domi bácsié, másodsorban pedig Gagyi Józsefé, aki mindvégig jelen van a kötetben is, ezáltal mintha folyamatosan kétszólamú lenne, párbeszédszerű – akár az életben és a hosszú beszélgetésekben.

A könyvek természetesen ezek mellett betekintést nyújtanak az adott kor társadalmi kontextusába, kulturális vonatkozásaiba, a szűken értelmezett helyi szokásokba, hierarchiákba, közösségi működésekbe. Az ilyen mikrotörténetek sok esetben túlmutatnak önmagukon, de úgy gondolom, hogy nem ez az elsődleges értékük/érdemük, hanem az emberi viselkedés, ezen belül bizonyos egyéni motivációk és döntések logikájának mélyrehatóbb megismerése, a kisközösségek működésének feltérképezése, esetenként bizonyos társadalmi normák vagy kényszerek egyénre és közösségre vonatkozó hatásainak vizsgálata.

Bögre Zsuzsa továbbá azt is állítja, hogy „a hosszú beszélgetés mint társadalomtudományi módszer kevesek kiváltsága lehet”. Mit jelent a kiváltság és kit érint? Érinti a kutatót, aki személyiségéből, kutatói habitusából adódóan úgy tud beszélgetni, hogy abból kontextualizálható történetek kerekedjenek ki, aki úgy kerül közel beszélgetőtársaihoz, hogy közben „elkíséri őket”.⁵ Jelen lenni a hosszú életutak végén és meghallgatni mindazt, amit el szeretnének mesélni, meg szeretnének osztani, nem könnyű feladat. Egy ilyenfajta kapcsolat önmagában kiváltság, hiszen nemcsak az információmegosztás miatt, hanem az érzelmi-bizalmi töltete miatt is értékes. Ugyanakkor érinti a beszélgetőtársat is, hiszen kiemelt figyelemmel fordulnak felé, biztatják, hogy meséljen, társaságot és segítséget, akár ápolást nyújtanak életének utolsó szakaszában – nem utolsósorban pedig a tudatot: ha véget ér az élete, emlékei és történetei tovább fognak élni, mert olyasvalakire bízta, akiről tudja, hogy nemcsak meghallgatta, hanem meg is értette, és szándéka/célja van a rögzített beszélgetésekkel. Kis túlzással mondhatnánk, hogy a beszélgetőtárs „halhatatlanságot”, „örök életet” remél magának.

Ez a tudat nem csak megnyugtató lehet, hiszen nagyfokú kockázat is rejlik benne. Anonimizálás híján a szűkebb és tágabb közösség nemcsak Pali vagy Domi bácsiról fog sokkal többet megtudni, hanem saját magáról is: megtudja, hogy mit gondoltak a beszélgetőtársak bizonyos kapcsolataikról, a közösség tagjairól, működéséről, a rendszerről. Történeteik nemcsak az egyéni, hanem a közös múlt felelevenítői is, és ez bizony nem mindig kényelmes egy-egy közösség számára. Erre utal Bögre Zsuzsa is, amikor azt írja: „Tudjuk, hogy egyes történetekre mások másképpen emlékezhetnek, mint ahogyan a főnarrátor. S amikor a helyi társadalomban élők be akarják azonosítani a történetek szereplőit, akkor azt a könnyen meg tudják tenni. Kérdés, hogy nem okozunk-e valamilyen bonyodalmat a helyi társadalomban azzal, hogy a főszereplő nézőpontjából közlünk sok-sok másokról is szóló történetet. [...] De hol vannak a határok? Mi a kényes téma? Az anonimizálást meg tudjuk tenni a hagyományos élettörténeti kutatások során, de nem a hosszú beszélgetések műfajában.” Tehát szinte elkerülhetetlen, hogy egy-egy ilyen munka megjelenését követően ne váltson ki valamilyen hatást a helyi társadalomból, és éppen ezért a kiváltság mellett hatalmas felelősség is hárul a hosszú beszélgetésekben részt vevőkre. Lehet-e a kiváltságot csupán önmagában értelmezni anélkül, hogy rögtön hozzá ne tennék a felelősségteljességet, a kockázatvállalást? Fel tud-e készülni a kutató a munkáját

⁵ Uo. 75.

követő hatásokra, és ha igen, hogyan? Meg tudja-e „védeni” a saját maga, a beszélgetőtársai, illetve a terepén élő személyek intimitását?

4. Végül pedig visszatérnék a kiváltság és a módszer taníthatóságának kérdésére. Bögre Zsuzsa írja erről, hogy „...a hosszú beszélgetés mint társadalomtudományi módszer kevesek kiváltsága lehet. S ez nem tanítható, mert szerencsés találkozás, a téma és az ember iránti elkötelezettség mellett a másik személy tisztelete és annak alázatos kifejezése szükséges. Hogyan lehetne mindezt tanítani? Ez az a képesség, ami vagy van, vagy nincs.”

Valóban kérdés, hogy a szó szoros értelmében tanítható-e a beszélgetés, a téma és az ember szerencsés találkozása, a másik személy tisztelete, az alázat. Mit kell ahhoz olvasni vagy hol kell ehhez információt gyűjteni? Van-e ilyen óra az egyetemeken? Amikor módszertani kérdésekről beszélgetünk a társadalomtudományokban, nem kell sok időnek eltelnie ahhoz, hogy az emberekkel való bánásmód, a személyes interakciók, az etika, a moralitás, a határátlépés, a beavatkozás témaköreihez érkezzünk. Gyakran vita tárgyai ezek, valószínű, hogy mindenki szembesült már hasonló helyzetekkel tudományos berkekben és saját kutatásai során. Nehezen megragadható, sokváltozós témák ezek, éppen ezért megfogalmazni, rögzíteni is nehéz azt, hogy „hogyan kell jól kutatni”, „hogyan kell jól terepezni”, „hogyan kell jól beszélgetni” stb. Szinte abszurdnak ható kérdések – mit csinál a társadalomtudós, a kultúrakutató –, de ezt valahogyan mégiscsak tanítani kellene. Nyilván vannak támpontjaink és módszertani útmutatóink a kutatáshoz, ezeket azért megtanítják az egyetemen. De azt hiszem, nem ez a fajta „tudás” az, amiről Bögre Zsuzsa azt állítja, hogy nem tanítható, hanem pontosan az, amit Gagyi József próbált elmagyarázni, megmutatni és gyakoroltatni saját diákjaival „a terepen”.

A csíkfalvi terepgyakorlatok során pontosan azt próbálta megmutatni és „megtanítani”, hogy így is lehet, ez is egy lehetőség. Mindezt nem egy egyetemi tanteremben, hanem a tűző napon vagy a fák árnyékában, a csűrben vagy az utcán, de minden esetben: „ott”, „a terepen” *in situ*. Ilyen értelemben talán igenis tanítható az emberek iránt érzett elköteleződés, a figyelem, a beszélgetés. Nevetségesen hathat megérezésekről vagy ráérezésekről beszélni kutatóként, de nem biztos, hogy le kell tagadni, hogy létezik ilyen. A „szerencsés találkozások” észrevételét, az emberi minőséget valóban nem úgy kell tanítani, mint a módszertant, a nyílt és zárt kérdések használatát vagy a terepnapló következetes használatát, de nem lehetetlen feladat. Úgy gondolom, hogy Gagyi Józsefnek ez tanárként sikerült, a Csíkfalvi Csűrszemináriumok erre alkalmasak voltak – nem lett mindenkiből terepező társadalomkutató (nem is kell), de mindenképpen fontos első benyomások és próbálkozások voltak.

A Pali bácsiról és Domi bácsiról szóló kötetek is ennek a terepnek a lenyomatai, miközben sokkal többek annál. Olvasás közben megismerkedni egy-egy emberrel, helyzettel, kulturális és társadalmi kontextussal mindig nagy élmény. Az élményszerűsége túl pedig a megértésben is segítenek: Gagyi József kiegészítő magyarázatai és interpretációi hozzájárulnak ahhoz, hogy érthetőbbé váljon az egyén, a család, a közösség, a társadalom és nem utolsósorban a hatalom egymáshoz való – olykor ellentmondásos – viszonya, miközben folyamatosan rádöbbenünk és szembesülünk, hogy mennyi minden befér egy emberi életbe.